

Iván Zsuzsanna

„szokatlan szavakban / nyilvánulok meg”

A kárpátaljai (?) Négyek

A Kárpátalján annyira népszerű stúdiók, önképzőkörök sora megszakadt, miután a Forrás Stúdiót ellehetetlenítették (1973), és az örökébe lépő József Attila Irodalmi Stúdió, majd később Alkotóközösség is felfüggesztette működését (1990). A 90-es évek elején mindenki azt várta, hogy a „nagy fellélegzés” után, a szó szorosabb értelmében vett „kárpátaljai hagyománynak” fiatal folytatói lesznek.

Az ifjú tehetségek felkutatására a Galéria Kiadó pályázatot írt ki, kötettel még nem rendelkező, harmincadik életévüket be nem töltött alkotók számára. Eredménye a *Razzia* című antológia (1993) lett, melynek nem titkolt szándéka volt, hogy egy új generáció felépését elősegítse. A kötetbe számos alkotó jelentkezett, de többségük a mai napig sem rendelkezik önálló könyvvel.

Akik figyelmet érdemelnek, Bartha Gusztávon kívül, már valamennyien Magyarországon élnek: Pócs István (*Álarcosbál*), Lengyel Tamás (*S.K.arabeus*, 1998, *Tamás evangéliuma*, 2004), Bagu László (*Halálcsináló*, 1998, *argentín típusú családok lemezárálása*, 2001), Cséka György (*klondájk: egymillió fallikus csillogás*, 1994).

A négy fiatal azonban korántsem felelt meg annak az elvárásnak, amit az idősebb generáció támasztott elé. Pócs István már az említett antológia beharangozójában leszögezte, hogy amit a kárpátaljai magyarság hagyományaként él meg, az nem más, mint a tiszta nyelv.¹ Se több, se kevesebb.

Így nem írnak hazáról, kettős kötődésről, nem fogalmazzák meg hovatartozásukat, identitásukat, nem sorakoztatnak fel nagy magyar elődöket, hogy példaként állítsák kitarításukat a szűkebb pátria magyar közössége elé, és nem hangsúlyozzák határon túliságukat sem: „a kárpátaljai irodalmi hagyományokkal való számvetés helyett sokkal inkább az azokkal való radikális szakítás vágya vezérli” őket.² Közös vonásuk, hogy elutasítanak minden „nem irodalmi szempontot”, új utakat, formálási módokat keresnek.

„A kisebbségi sors-témától megcsömörlött ez a generáció (...) verseim megítélésében lényegtelennek tartom kárpátaljaiságotat” – mondja Bagu László az egyik interjúban.³

„Ha ma a kezembe veszek egy könyvet, akkor sem azon töröm a fejem, hogy honnan származik a szerző. Ez csak adalék. A fontos mindig az, hogy miként viszonyul ez az írás az általam korábban

1 Pócs István: *Folyosófilozófiák, cigarettával*. Razzia–Galéria Kiadó, Budapest–Ungvár, 1990. 6.

2 Elek Tibor: *Teremtő mítoszok*. UngBereg 2000. A Pánsíp 2000. évi irodalmi, kritikai és művelődési almanachja – Pánsíp–UngBereg, Ungvár–Budapest, 2000. 52.

3 Papp Endre: „A vers viszi a kezemet.” *Beszélgetés Bagu Lászlóval*. Hitel, 2001/8.

olvasott könyvekhez, illetve ahhoz az élményanyaghoz, ami bennem e könyvek útján lerakódott. Ez egy lehetséges hozzáállás az irodalomhoz”⁴ – fejt ki véleményét Lengyel Tamás.

Ennek a drasztikus szemléletváltásnak az okát Cséka György a hagyomány folytathatatlanságával magyarázza: „nagy műveket nem produkál (...) – hagyományt felborító, megtörő modern formákkal kísérletező művek pedig hiányoznak.”⁵

Bányai János tipikus határon túli sajátosságnak tartja a formai egyszerűségekre való törekvést: „A kisebbségi irodalom, függetlenül a magányos egyéni kezdeményezésektől, ambivalens helyzetében a hagyományos stílus, a megszokott kifejezés, a problémátlan szerkesztés, a lineáris narráció, a közvetlen önkifejezés nyelvének és beszédformáinak megőrzése.”⁶

Cséka továbbá kifejti, hogy a kárpátaljai irodalom modernizációja már 1989-ben, a Balla D. Károly alapította Hatodik Sípban elkezdődött, majd a Pánsípban folytatódott. Emellett felhívja a figyelmet a modernizáció buktatóira is, arra, hogy a forma ne hogy pusztá díszítmennyé, „minden mélységet nélkülöző trükké”⁷ váljon.

A négy szerző specifikus helyzete (Magyarországra költöznek), új magatartásformájuk, önmegfogalmazásuk, erkölcsi, esztétikai elveik definiálása, irodalomról, kárpátaljai hagyományokról, művészetéről, költészetéről vallott nézeteik, munkásságuk – a helyi irodalmi élet pártolójának többségéből felháborodást, ellenérzést váltott ki, ahogy a *Véletlen Balett* címen közösen létrehozott (1998) irodalmi folyóiratuk is.

A „*Véletlen Balettet mint kárpátaljai lapot hoztuk létre* – nyilatkozta Bagu László –, (először) ott jegyeztük be, még akkor is, ha a megalapításkor a négyből csak egy szerkesztő – személyem – élt folyamatosan Kárpátalján. A lapot részint az a helyzet hozta létre, hogy megalapításakor a két kifejezetten kárpátaljai irodalmi folyóirat megszűnt vagy megszűnni látszott, illetve hogy rajtam kívül a másik három alapítóval (Cséka György, Lengyel Tamás, Pócs István) a magunk szája íze szerinti periódikát akartunk készíteni. Ha van kárpátaljai hagyomány, amivel a *Véletlen Balett* szakítani akart (az irodalmi folyóiratok szerkesztésénél legalábbis), az az, hogy kárpátaljai irodalmi lapban eladdig csak Kárpátaljához kötődő szerző/írás/mű/kritika szerepelt. Mi a kárpátaljai irodalmi folyóiratban elsősorban az irodalmi hangsúlyozzuk.”⁸

A folyóirat címe Bagu Anesztézia (*választott balett*) című verscímének átalakításából jött létre Cséka György ötletéből. A vers egyik sora „szokatlan szavakban / nyilvánulok meg” tükrözi a leginkább azt, ami a kortárs irodalomra jellemző. „Úgy gondoltuk, ez jó nekünk: szokatlan szavakban nyilvánulni meg, úgy tenni, úgy írni, járni, csinálni, táncolni a »véletlen balett«-et.”⁹

Neveztek már a fiatalokat „legújabb nemzedék”-nek,¹⁰ „ironikus nemzedéknek”, „anti-nemzedéknek”.¹¹

Kérdés, hogy egyáltalán lehet-e őket nemzedéknek nevezni, vagy egyszerűen csak egy időben fellépő tehetségekről van szó, akik egy dologban értettek egyet, abban, hogy újítani kell. Elképzeléseiket azonban különböző utakon valósítják meg: Cséka avant-

4 Lengyel Tamás: *Létezik-e Kárpátaljai Irodalom, és ha nem, akkor miért van mégis?* www.mek.oszk.hu.

5 Cséka György: *A Kárpátaljai magyar irodalom. Megjegyzések a Semmi könyvéről.* Pannon Tükör, 1999/1. 1.

6 Bányai János: *Lehetséges-e a kisebbségi irodalmak modern, posztmodern „teóriája”? In. Uő.: Hagománytörés.* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1998. 85.

7 Cséka György: i. m. 52.

8 Papp Endre: i. m.

9 Papp Endre: i. m.

10 Bertha Zoltán: *Posztmodern példabeszédek.* Együtt, 2004/4. 72.

11 Kovács Imre Attila: *Éretlen Bagett.* Acta Hungarica, IX. évf. 1998. 45–46.

gárd, Pócs, Lengyel posztmodern, Bagu intellektuális modern gondolati líra felé veszi az irányt.¹²

Bagu László eklektikus motívumkincsével, megdöbbenő, groteszk, ironikus, néhol vulgáris megnyilatkozásaival leképezi úgy a körülette levő, mint az egzotikus világot. A valóság és a fikció keveredése hol humoros, hol pedig elborzasztó képi világba kalauzol bennünket. „Aki uralja a víziót, uralja a művészetet” – mondja az egyik interjúban.¹³

Elő kötetében (*Halálcsináló*) a halál a fő motívum, mindent átszó, mindenütt jelen van („halottak pedig vannak – igaziak és élők”): látja a szembe jövő emberekben, érzi magában, minden gondolatban: „sejtjeiben halál énekel”, „félelmemet már magam növesztem / dögcédulám is az lesz majd...” „aki bennem lakozik, mindig csak fél...” A halottak beszivárognak az élők-höz, az élők pedig az elképzelt nem-létbe, a föld alatti világba kerülnek: „gyere el, mikor elmegyek / lásd, miért laknak a földben az emberek”, „síromon ibolyák”, „halottak vagyunk, / kitaszítottak az élők, / Így kell már élnünk. Arcunk halotti maszk.” Elmereng az élet hiábavalóságán, a halál elkerülhetetlenségén: „abortálj engem / hagyd hogy nem szülessék / meg”, „ahová mégy ott sincs semmi / ahol vagy ott sincs semmi”.

Bagu át akarja élni a halál és halálon túli világ minden apró mozzanatát: „között és között tovább él a holt / és szól a dal, mit előbb még dalolt”. Mégis második kötete, a „valódi halálok könyve”¹⁴ itt már szinte elviselhetetlenségig erősíti a halálélményt, amelyen csak némiképp tompít az egyre fokozódó ironia. Az öngyilkosság és a családon belüli erőszak, a mézár-lás központi témává válnak. („végül leölöm magam, ahogy valamelyik sziget- / országban le szokták magukat ölni az emberek”, „a halott nőt le kell gyilkolni / hogy tovább haljon”, „van ki mikor világra jön anyját / apját felaprítja...”), „hullák az asztalon. valaki járt itt... evett...”)

Motívumkincsének másik fontos része a szárny és madárszimbólum, ami a repülést, lebegést és elvagyódást jelképezi: „senki se tud úgy repülni / mint én s a fogaival úgy kapaszkodni”. Madárszimbolikájának rendszerében megfér egymás mellett a gyémántsíraly, a griff, a gólyaszív és a csontgalamb, mely a halálmadár képzetét kelti: „a sírás marad, mikor a csontgalamb / fölöttes elrepül.” Végül már a halak is repülnek vagy tollba hemperegnek: „röptükben halra emlékeztető halak”.

Az argentin típusú családok lemészárlása című kötetben már egyre nagyobb hangsúlyt kap az egzotikum (*Dél-Afrika földje*), a vallás („lenne tűz vagy lenne bálvány / aki fázik már nem bánja / egyfiát is odaadná csak / melegedhetne valahára”) és a család, mint a legfontosabb és legszorosabb kötelék. Ezt az egymásrataltságot, együvé tartozást is groteszk, meg-hökkentő, gyakran elborzasztó módon érzékelteti: „fattyad vagyok és te nem vagy az apám / mert vernél akkor de te meg szeretsz”, „apám második fenekéről mellyel a farkastorokkal / születő porontyok szájára ült eddig nemigen írt / senki”, „anyám se lesz már soha boldog / tovább alszik, késsel a kézben / körberágja a telefondrótot”.

Ez a borzalomkeltés mégsem öncélú. A kegyetlen képek a szerző érzékenységeből erednek.¹⁵ Az őt körülvevő világ minden rezdülésére reagál, merész asszociációi az elviselhetetlenségig fokozott érzelmek korlátait feszegetik.

Lengyel Tamás *Tamás evangéliuma* című kötetében óvatosabban bánik a haláltémával. Baguval ellentétben nem képzele bele magát a halottak szerepébe, hanem ellenáll, lázad, védi, óvja a szeretteit tőle: „vigyázz fiam amíg hazaérsz. / és miközben búcsúzunk én / ellopom mellőle a halált”.

12 Balla D. Károly: *Hagyomány-e a provincializmus?* UngBereg 2000. 53–57.

13 Papp Endre: i. m.

14 Vass Tibor: *A halál megvető bátorsága*. Az Új Könyvpiac részére.

15 Balla D. Károly: *Istenhez hanyatló árnyékszéken*. Bárka, 2002/1.

A mulandóság helyett az élet körforgására, a születés misztikumára, az élet és az elmúlás szépségére hívja fel a figyelmet Kong című ciklusában. Kong isten az üresség, a költészet ősananyagának szimbóluma,¹⁶ maga a költő. Végigéli vele a születés (*szíve a szíved / szeme az egykor volt / repüléseid tükre*), az élet (*„időnként kevésbé kéne szeretni / s kicsivel többször válni hamuvá”*), a halál és újjászületés, az örökös körforgás (*„eközben ő mint akit az asztalhoz szögeztek / csak feküdt nyálkásan és véresen [...] hiszen a nő szintén véres volt / és mocskos mint az élet és / gyönyörű...”*) szépségének minden misztikumát.

Lengyel költészetében is megjelenik a madárszimbólum, de itt varjúalakban. Kötetének első ciklusa, a *„varjú öt könyve”*. A Varjú – Ted Hugges motívumkincséhez hasonlóan – mítikus lény, az üresség, a káosz megtestesítője. Mindenben jelen van és minden felett áll: ő a mindentudó „mikrofon”, aki meginterjúvolja Istent saját létezéséről, megjelenik a sárvarjú visszas szerepében, majd ősvarjúként „köröz” az időtlenségben: *„az ősvarjúról az a benyomásom / hogy mindig létezett. / nehezen körülírható / mert nincs eleje / nem kezdődik sehol.”*

Vilcsek Béla „korunk szignói”-nak nevezi a Lengyel-verseket, hiszen *„nyersességükkel, vállalt kuszaságukkal és töredezett voltukkal az ezredvégi formátlanság, centrumnélküliség és a bizonytalanság hű lenyomata.”*¹⁷ Ebben a magával ragadó játékosságban valóság-töredékek rajzolódnak ki. Együtt van jelen az irónia, a paródia, a fájdalom, a meditáció és filozófia, a keleti miszticizmus és a keresztény mitológia.

Mindkét szerzőnél fellelhető a populáris kultúra: míg Bagu nyelvezetén főként a 80-as évek zenei világának hatása érződik, a Lengyel-sorok filmeket, olvasmányokat, zenei élményeket tükröznek. Kötetkompozíciójuk jól megszerkesztett, átgondolt, minden ciklusnak és versnek megvan a saját helye. A központosítás hiányának is komoly szerepe van a szöveg formálásában és jelentésmódosításaiban. A forma és tartalom egyenrangú szerepet játszik költészetükben.

Az írást egyfajta modern misztériumnak tekintik, amivel nem lehet nem foglalkozni. Ebben értenek egyet a leginkább: *„...nyelvünk az üldözés hatására kitágult / az élet meghalt de mi tovább beszélünk (...) akkor is beszélünk amikor már nem is élünk”* (Bagu László: *a nyelv kollektív átszabása*), *„elkezdődik egy vers a sötétben. / a többiekre akar szólni / azokról is akik azt hiszik / magukért beszélnek”* (Lengyel Tamás: *vox*).

16 Riskó Éva: *Lengyel Tamás: Tamás evangéliuma*. Kortárs, 2004. 6. sz.

17 Vilcsek Béla: *A költő hanyag szignója*. Pannon Tükör, 1999/5. 85–86.